

יגאל ורדי

הריאליזם בציור

הריאליזם כהיפותזה בפילוסופיה ובציור

אָדְרָא

סדרת דעת תבונות

העורך הראשי:
פרופ' אבי אלקיים

חברי המערכת:
המשוררת מיתר מורן
פרופ' עודד מימון
ד"ר שועי רז

יגאל ורדי

הריאליזם בעיור

הריאליזם כהיפותזה בפילוסופיה ובעיור

הוצאת אֶדְרָא

Igal Vardi
Realism in painting
Realism as a hypothesis in philosophy and painting

עיצוב העטיפה: אבי אלקיים

מסת"ב: 9-965-7773-965-978 ISBN:

© כל הזכויות שמורות להוצאת אֶדְרָא, תל אביב

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לאחסן במאגר מידע,
לשדר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי – אלקטרוני,
אופטי, מכני או אחר – כל חלק שהוא מהחומר שבספר זה.
שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט,
אלא ברשות מפורשת מאת בית ההוצאה לאור שתינתן מראש ובכתב.

נדפס בישראל תשפ"ד – 2024

© Copyright 2023 by Idra Publishing

Idra Press <IdraPublisher@gmail.com>

<http://idra.org.il/>

סידור, עימוד והדפסה:

א. אורן הפקות דפוס בע"מ, שד' רוטשילד 109, תל אביב

לפרופ' רן שחורי ז"ל
מחנך דגול, אמן והוגה דעות

תוכן העניינים

הקדמה 9

חלק א'

מהי המציאות

פרק 1: הסימן הקדוש..... 23

פרק 2: מהי המציאות: המבט הפסיכו־פילוסופי 29

חלק ב'

הריאליזם בציור כאידיאה וכהיפותזה

פרק 3: הריאליזם בציור כאידיאה – רקע היסטורי..... 51

פרק 4: חידת הריאליזם בציור – הריאליזם כהיפותזה . 69

חלק ג'

ציורים לאורך הדרך

פרק 5: מבט אישי – שלושה סוגי ריאליזם:

ההתהוות, הטופולוגי וההיפותטי 125

ביבליוגרפיה 139

הקדמה

הריאליזם ההיפותטי מייצג מפגש
חד-פעמי של האמן מול המציאות,
מפגש חד-פעמי שלא יחזור עוד לעולם

שלוש זהויות אינטלקטואליות

ספר זה הוא סיכום אינטלקטואלי של שלוש זהויות
המאפיינות אותי לאורך השנים, האמן כצייר וכחוקר
אמנות, הפסיכולוג והפילוסוף. המשותף לשלושת הזהויות
הללו הינו החקירה המתמדת, כאודיסאה אינטלקטואלית
מתמשכת לאורך שנים רבות בשאלה הפילוסופית מהי
המציאות.

המודל הפסיכו-פילוסופי, האמנותי והאישי

בחלקו הראשון של הספר אני מציג את המודל
הפסיכו-פילוסופי אודות שאלת המציאות מן ההיבט
האפיסטמולוגי בתורת הכרה ומן ההיבט האונטולוגי בחקר
היש. בחלקו השני אני עובר להיבט האמנותי-ציורי בחקר
הריאליזם בציור, גם כאידיאה היסטורית וגם כהיפותזה.

בחלקו השלישי אני מציג את ההתפתחות הרעיונית שלי, כפי שהיא התגלמה בעשייה הציורית שלי במהלך השנים, במעבר מסגנון של ריאליזם התהוותי, עבור לריאליזם טופולוגי וכלה בריאליזם היפותטי.

יצירת פרדיגמה חדשה בהבנת המציאות

ספר זה מהווה בעבורי קפיצת מדרגה מחשבתית של מאמרים וספרים רבים שפרסמתי במהלך שלושים השנים האחרונות. קפיצת המדרגה הפרדיגמטית הזאת מתאפיינת בהצגת תיאוריה פילוסופית חדשה אודות חקר המציאות, ובמקביל תיאוריה אמנותית חדשה בחקר הריאליזם בציור. בתחום הפילוסופי הצגתי את אבני היסוד של התיאוריה הזאת בספרי "פוסטמודרניזם ומה האלה, בחיפוש אחר הניאומודרניזם",¹ ובתחום האמנותי הצגתי את אבני היסוד של התיאוריה בספרי "מימיזיס, הפסיכולוגיה של הציורי המודרני".²

שלוש מציאויות: הפיזיקלית, המנטלית והתרבותית

באשר לשאלה מהי המציאות, מציג הפילוסוף קרל פופר את הדעה המטפיזית שלו אודות קיומן של שלוש מציאויות: הפיזיקלית, המנטלית והתרבותית. המציאות הפיזיקלית מתקיימת ללא קשר לתודעה שלנו, המציאות המנטלית מתאפיינת כמציאות מנטלית סובייקטיבית, ואילו המציאות השלישית התרבותית מתאפיינת בארכיב

1 ורדי יגאל, פוסטמודרניזם ומה האלה, בחיפוש אחר הניאומודרניזם, הוצאת ידיעות ספרים, 2020.

2 ורדי יגאל, מימיזיס, הפסיכולוגיה של הציור המודרני, הוצאת ידיעות ספרים, 1996.

התרבותי המצוי בספרייה כקורפוס של ידע שהצטבר ברבות-הדורות בשאלה מהי המציאות.³ רעיון זה של פופר אודות קיומן של שלוש מציאויות, בא לידי ביטוי אמנותי ביצירתו של האמן המושגי ג'וזף קוסות, ביצירה המכונה "אחד ושלושה כיסאות". קוסות מציג כיסא אמיתי וקונקרטי (המציאות הפיזיקלית), צילום של כיסא (המציאות המנטלית) והצגת ההגדרה המילונית אודות הכיסא (המציאות התרבותית).

תולדות האידיאות כמאבק בין מטפיזיקות

המציאות אודות הארכיב התרבותי משפיעה על המציאות המנטלית, וזאת משפיעה על אופן הבנתנו את המציאות הפיזיקלית. המציאות התרבותית כארכיב תרבותי, היא החשובה והדומיננטית. על כך אמר חוקר האמנות ארנסט גומברייך את המשפט החשוב: "ציירים אינם מציירים את אשר הם רואים, הם מציירים בהשפעת תמונת העולם שלהם".⁴ על כך הוסיף הפילוסוף יוסף אגסי שתולדות התרבות הן למעשה מאבק בין מטפיזיקות⁵ כלומר מאבק בין השקפות עולם. בתחום האמנות הדבר בא לידי ביטוי במאבק בין היווצרות סגנונות ציור שונים במהלך ההיסטוריה, בניסיון לייצג את המציאות הנחקרת מול האמן.

3 Popper Karl, Conjectures and Refutations: The Growth of Scientific Knowledge, Routledge Classics, 1963

4 גומברייך ארנסט, אמנות ואשליה, הפסיכולוגיה של הייצוג התמונתי, תרגום: דפנה לוי, הוצאת כתר, 1988.

5 אגסי יוסף, הנאורות החדשה, הוצאת האוניברסיטה המשודרת משרד הבטחון, 2012.

המציאות כטריאדה בין האקראי, ההכרחי והאפשרי

אפתח בהצגה תמציתית של התיאוריה החדשה שלי אודות מהי המציאות מנקודת מבט מטפיזית ומהי המציאות מנקודת מבט אמנותית. קיימת הקבלה בין המטפיזיקה לאמנות. מנקודת מבט אפיסטמולוגית, טענתי הינה שידע נוצר רק כאשר מתחוללת אינטגרציה בין מידע אמפירי, רציונלי ופרגמטי. שלושת קודקודי המשולש יוצרים את נקודת הטריאנגולציה הרביעית בתוך המשולש, המייצגת את גוף הידע הנוצר. גוף ידע זה מצוי בהשתנות מתמדת. מן ההיבט האונטולוגי, טענתי הינה שהמציאות מתאפיינת בשילוב טריאדי בין האקראי, ההכרחי והאפשרי. האקראי מיוצג על ידי עולם התופעות הנגלה לעין. יחסי הגומלין בעולם התופעות, בינם לבין עצמם, מיילדים (מיוטיות ביונית) אידאות הכרחיות השוכנות כארכיטיפים פוטנציאליים. המעבר מן הכוח אל הפועל מתרחש ביחסי הגומלין בין התופעות. האינטגרציה בין האקראי להכרחי, בין עולם התופעות לעולם האידיאות, יוצרת את העולם האפשרי הנגלה לעין, וגם הוא נתון להשתנות מתמדת במסגרת הדינמיקה של ארגון עצמי כמערכת מורכבת.

שפת האמנות כאינטגרציה בין עין־מוח־יד

בשפת האמנות המציאות מיוצגת בהשפעת הטריאדה של עין־מוח־יד, כלומר העין האמפירית, המוח הרציונלי המארגן את התפיסות האמפיריות, והיד המוציאה אל הפועל באופן פרגמטי את המידע ההיפותטי אודות אותה מציאות נתפסת ומפורשת. היד בונה את המציאות באופן ציורי בתהליך של ניסוי וטעיה. שלושתם יחד

יוצרים אספקלריה אפשרית של המציאות. יחסי הגומלין בין העין, המוח והיד, נעים כמטוטלת בין אינטגרציה לדס-אינטגרציה, וזה מה שיוצר את סגנונות האמנות במהלך תולדות ההיסטוריה במעבר מן הריאליזם לפריעת הצורה לעבר האימפרסיה, הסטרוקטורה הקוביסטית והאקספרסיה ברמות שונות של פיגורטיביות עד למופשט.

אין + אין + אין = יש מציאות היפותטית

המסקנה הינה שהמציאות היא היפותזה. שכן, אין + אין + אין = יוצר את היש שהוא מציאות היפותטית. עולם התופעות איננו מתקיים בצורה בלעדית. הוא תמיד מתארגן על בסיס עולם האידיאות ולכן הוא היפותטי. עולם האידיאות מתקיים רק כפוטנציה, ולכן הוא היפותטי. הוא מתממש הלכה למעשה בתוך עולם התופעות. העולם האפשרי הקונקרטי איננו מתקיים באופן סטטי, אלא הוא מצוי בהשתנות והתארגנות מתמדת ולכן גם הוא היפותטי. שלושתם יחד, התופעות כאקראיות, האידיאה כהכרחיות והמציאות האפשרית, יוצרים את המציאות החידתית אותה אנו חוקרים.

שלושת השאלות: הידע, התקווה והעשייה

הפילוסוף הגרמני עמנואל קאנט הציג שלוש שאלות יסוד שהאדם מתמודד מולן: מה אני יכול לדעת אודות המציאות, למה עלי לקוות ומה עלי לעשות. שלוש השאלות הללו מתכנסות לשאלה הרביעית: מהו האדם. בספר זה אני מתמקד בשאלה הראשונה, מה אנחנו יכולים לדעת אפיסטמולוגית אודות המציאות וליתר דיוק, מהי המציאות מן ההיבט האונטולוגי.

ההיבט האפיסטמולוגי –
האינטגרציה בין האמפירי, הרציונלי והפרגמטי

מן ההיבט האפיסטמולוגי אני מציג את הגישה החדשה הגורסת שעל מנת ליצור גוף ידע אודות המציאות, אנו נדרשים לאינטגרציה בין שלוש אסכולות פילוסופיות: האמפירית, הרציונלית והפרגמטית. הטענה הינה שרק שלושתן יחדיו יכולות ליצור גוף ידע אודות המציאות. אציג להלן את שלושת האסכולות בנפרד.

האסכולה הפרגמטיסטית

הפילוסופים הפרגמטיים מייצגים את הדעה שידע הוא תלוי צרכים פרגמטיים ותועלתניים של הקיום ושם הם נשארים תקועים. הפרגמטיזם מוביל לעמדה רלטיביסטית אודות הבנת המציאות. אין אמת אחת, אלא אמת יחסית.

האסכולה האמפיריציסטית

האמפיריציסטים דוגלים בדעה שאת הידע אודות המציאות אנו מגבשים באמצעות איסוף אמפירי של עובדות המציאות, ובצורה אינדוקטיבית, מן הפרט אל הכלל, אנו מגיעים להכללה בבחינת גיבוש של גוף ידע. כיום אין עוררין אודות העמדה שאי אפשר לצפות בעובדות המציאות ללא דעה קדומה שכלתנית-אינטלקטואליסטית, וכפי שאמר זאת הפילוסוף קרל פופר "על מנת לראות צריך לדעת". ההמשגה אודות המציאות מקנה את האפשרות לראות את התופעות באופן אמפירי.

לכן האמפיריציזם איננו מתאפשר ללא האסכולה הרציונליסטית-אינטלקטואליסטית.⁶

האסכולה הרציונליסטית

האסכולה הרציונליסטית-אינטלקטואליסטית מבוססת על גוף ידע דדוקטיבי, כלומר גוף ידע שנוצר בטרם כל התנסות מעשית. גוף ידע זה נוצר באופן אינטואיטיבי ואין על מה להתבסס, אין נקודת ארכימדס שאפשר להסתמך עליה. באופן פרדוקסלי חשיבה אינטואיטיבית היא חשיבה אי-רציונלית ולכן המסקנה המתבקשת הינה שהרציונליזם הוא אי-רציונלי. הרציונליזם הדדוקטיבי מבוסס על השקפות עולם מטפיזיות, אשר מהוות נקודת ארכימדס בהצגת אקסיומות המיילדות לאחר מכן את מכלול התיאוריות השונות. חשוב להדגיש שהאינטואיציה איננה מתפקדת "יש מאין", אלא היא ניזונה מכל וכל, גם מהשקפות עולם, גם מדעות קדומות וגם ממידע אמפירי והתנסותי. התרכובת של מקורות ידע שונים אלו מתלכדת לכלל ידע אינטואיטיבי-דדוקטיבי.

האינטגרציה ההכרחית בין שלושת האסכולות ביצירת גוף ידע אודות המציאות

המסקנה המתבקשת מן הנאמר לעיל הינה שעל מנת ליצור גוף ידע אודות המציאות הנחקרת, אנו נדרשים

6 אגסי יוסף, תולדות הפילוסופיה החדשה, מבייקון ועד קאנט (1600-1800), הוצאת רמות, 1993. אגסי מאמץ את המלצתו של עמנואל קאנט לשנות את השם רציונליסטי לאינטלקטואליסטי.

לשלוש נקודות מבט ברוֹמנית: האמפירית, הרציונלית והפרגמטית. גוף הידע מייצג את הממד הרביעי, שהוא האינטגרציה הדינמית בין שלושת קודקודי המשולש. כל גוף ידע איננו סטטי, אלא הוא נתון למנעד בהתאם להשפעות השונות של שלושת קודקודי המשולש: האמפירי, הרציונלי והפרגמטי.

ההיבט האונטולוגי – קיומן של שלוש מציאויות שונות ברוֹמנית

הטענה הרדיקלית המוצגת במחקר זה הינה שמן ההיבט האונטולוגי, אין מציאות אחת. מן ההיבט האונטולוגי הטענה הינה שמתקיימות הלכה למעשה שלוש מציאויות: האקראית, ההכרחית והאפשרית. המציאות האקראית מיוצגת על ידי עולם התופעות הנגלה לעין. המציאות ההכרחית מיוצגת על ידי עולם האידיאות הנסתר מן העין. המציאות האפשרית מייצגת את האינטגרציה בין האקראי להכרחי.

שלוש מציאויות: סדר, עיוות וכאוס

ניתן לתאר את המציאות כנעה במעבר של שלוש פאזות: סדר, עיוות וכאוס. המציאות מתאפיינת ביחסים בין החלקים לבין השלם. מציאות רציונלית של עולם האידיאות מתאפיינת בסדר הרמטי בין החלקים לבין עצמם ביצירת השלם. מציאות אמפירית של עולם התופעות מתאפיינת בסדר משוסע וכאוטי בין החלקים לבין עצמם. מציאות זאת מצויה בהשתנות מתמדת. בין הסדר לבין הכאוס נמצאת המציאות השלישית הפרגמטית,

המתאפיינת בין סדר חלקי לבין כאוס חלקי המתחולל בחלקי השלם.

מציאות־העל כנחש האורבורוס

מציאות־העל מתאפיינת בקיומן של שלוש מציאויות המתקיימות במעגליות סגורה כנחש אורבורוס בין סדר, עיוות וכאוס. המעגליות הסגורה באה לידי ביטוי בציורו של קורנליוס אשר "ידיים רושמות", כאשר יד אחת מציירת את השנייה במעגליות סגורה. הפילוסוף דאגלס הופשטטר תאר את המציאות הסגורה בספרו "גדל, אשר ובאך".⁷ הדעה המוצגת במחקרי הינה שהמעגליות הסגורה מורכבת ממעבר בין שלוש אידיאות: הסדר, העיוות והכאוס, המייצגות מעבר בין שלוש מציאויות. הסדר העיוות והכאוס מתגלמים בעולם הנפש על פי שלושת הטיפוסים האישיותיים שמציג הפילוסוף סרן קירקגור, שמתאר את המנעד הנפשי של האדם בין שלוש פאזות: האסתטי, האתי והדתי, המעוות, המאורגן והכאוטי. האסתטי מייצג את הארגון המעוות בבחינת האיד הסוער הגורם לאדם להיות משועבד לממלכת התשוקות. האתי מייצג את הסדר והארגון הכפייתי של הנפש. הדתי מייצג את הכאוס בבחינת שסע נפשי סכיוואידי.⁸

7 הופשטטר דאגלס, גדל, אשר, באך: גביש בן־אלמוות, פוגה מטפורית על נפשות ומכונות ברוח לואיס קרול, תרגום: טל כהן וירדן ניר בוכבינדר, הוצאת דביר, 2011.

8 קירקגור סרן, האסתטי, האתי והדתי, מבחר כתבים, הוצאת דביר 1991.

עקרון אי־הוודאות האופטי בציור

במעבר מדיון פילוסופי לנקודת מבט אמנותית בחקר הסגנון הציורי שמשמעותו אופן ייצוג המציאות בשפת הציור, מוצגת הדעה שהריאליזם בציור הוא תמיד היפותזה. שכן, מושג עקרון אי־הוודאות האופטי שפיתחתי, מתאפיין בכך שאי אפשר ללכוד את האינפורמציה של המציאות, לא בפיקסל של נקודת הצבע, לא בצורה של האובייקט ולא בארגון הקומפוזיציוני. הכל מרצד והכל משתנה. מבחינה אופטית אי־אפשר לצפות בנקודת הפיקסל הצבעונית, מכיוון שבין־רגע היא ממירה את עצמה באופן אופטי לנקודת הפיקסל הקומפלמנטרית המשלימה שלה. רק הריצוד האופטי מאפשר ליצור את המיחבר לעבר אילוזה של שלם חדש, כלומר של צבע המיחבר בין הפיקסל לבין המשלים שלו. כך גם עקרון אי־הוודאות האופטי חל על ראיית הצורה של האובייקט, בה מתחולל ריצוד אופטי בין ראיית הצורה באופן התהוותי ואמורפי, לבין ראיית הצורה באופן מוגדר וחתום. מן ההיבט הארגוני־קומפוזיציוני, העין מרצדת בין חלקי השלם הבונים את הציור, לבין הריתמוס המיחבר ביניהם.

הריאליזם בציור כהיפותזה

הפילוסוף הישראלי יוסף אגסי מציג את העמדה שקיימת מציאות אובייקטיבית מחוצה לנו וכי איננו חולמים אותה. מנגד, הוא משלים ואומר בהשפעת האסכולה של מורו הפילוסוף קרל פופר, שכל מה שאנחנו יודעים על העולם הוא בבחינת היפותזה. לכן, החשיבה הביקורתית מנפצת ומנתצת היפותזה ותיאוריה אודות המציאות, תוך הצגת היפותזה חלופית וחוזר חלילה. אגסי כותב: "אין טעויות

העבר מסתלקות אחר שתוקנו; התרבות היא מורשת שגיאות נאצלות".⁹

חיקוי המציאות, ייצוג והבנייתה מחדש

הטענה המוצגת במחקרי הינה שהציור איננו מחקה את המציאות וגם איננו מייצג אותה. בשפתו של ז'אן פיאז'ה, הציור מבצע רקונסטרוקציה של המציאות,¹⁰ כלומר הבנייה מבוססת, גם על המידע האמפירי שהמציאות חושפת בפני הצייר, אך גם באמצעות התיאוריה ותמונת העולם המפענחת והמפרשת את תופעות המציאות. על כך אמר חוקר האמנות ארנסט גומבר'ך: "ציירים אינם מציירים את אשר הם רואים, אלא הם מציירים בהתאם לתמונת העולם שלהם".¹¹

סגנונות אמנות כמייצגים קיומן של מציאויות שונות

הטענה המוצגת במחקר זה הינה שסגנונות הציור, לא רק מבנים את המציאות, אלא מתארים מציאויות שונות המתקיימות הלכה למעשה. כלומר, האימפרסיוניסט הוא אמפיריציסט ומייצג מציאות כאוטית; הקוביסט הוא רציונליסט המתבונן מבעד לתופעות המציאות בחשיפת המבנים הגיאומטריים הסמויים מן העין, והוא מייצג

9 אגסי יוסף, חשיבות האשליה שבאמנות, חוברת קו 9 כתב-עת לאמנות, הוצאת קו, 1989. עמוד 21.

10 פיאז'ה ז'אן, שש מסות על ההתפתחות הנפשית, תרגום: אליהו פורת, הוצאת ספרית הפועלים, 1972.

11 גומבר'ך ארנסט, אמנות ואשליה, הפסיכולוגיה של הייצוג התמונתי, תרגום: דפנה לוי, הוצאת כתר, 1988.

מציאות בארגון הרמטי. האקספרסיוניסט מייצג קיומה של מציאות בסדר מעוות כמו קריקטורה.

המציאות מיוצגת כתוכנה דינמית

מציאות-העל מתאפיינת כזרימה של מעבר פאזות בין שלוש תתי-מציאויות, במעבר בין סדר, עיוות לכאוס וחוזר חלילה. על כך הציג אגסי את הדעה שהאמת המדעית אינה אמת מוחלטת אלא קירוב לה. הידע המדעי הוא תאוריה אודות העולם, ראי שלו, הגם שאינו ראי מדויק. המדע הוא גם תוכנית-מחקר אינסופית לצמצום אי-הידע. מבחינה זאת רעיונותיו של אגסי דומים לרעיונות שפיתחו לאחר מכן מתמטיקאים, כמו ממציא תורת הפרקטלים, בנואה מנדלברוט והמתמטיקאי ואיש המחשבים סטפן וולפרם שגרס שמושג היסוד המתמטי אינו הנוסחה או המשוואה, אלא התוכנית. הוא היה סבור למשל כי ניתן לתאר את היקום טוב יותר כתוכנת מחשב מאשר כנוסחה סטטית.¹²

12 מתוך ויקיפדיה (יוסף אגסי).